

Håkan Skogsjö

På ting i Degerby för 200 år sedan

Särtryck ur

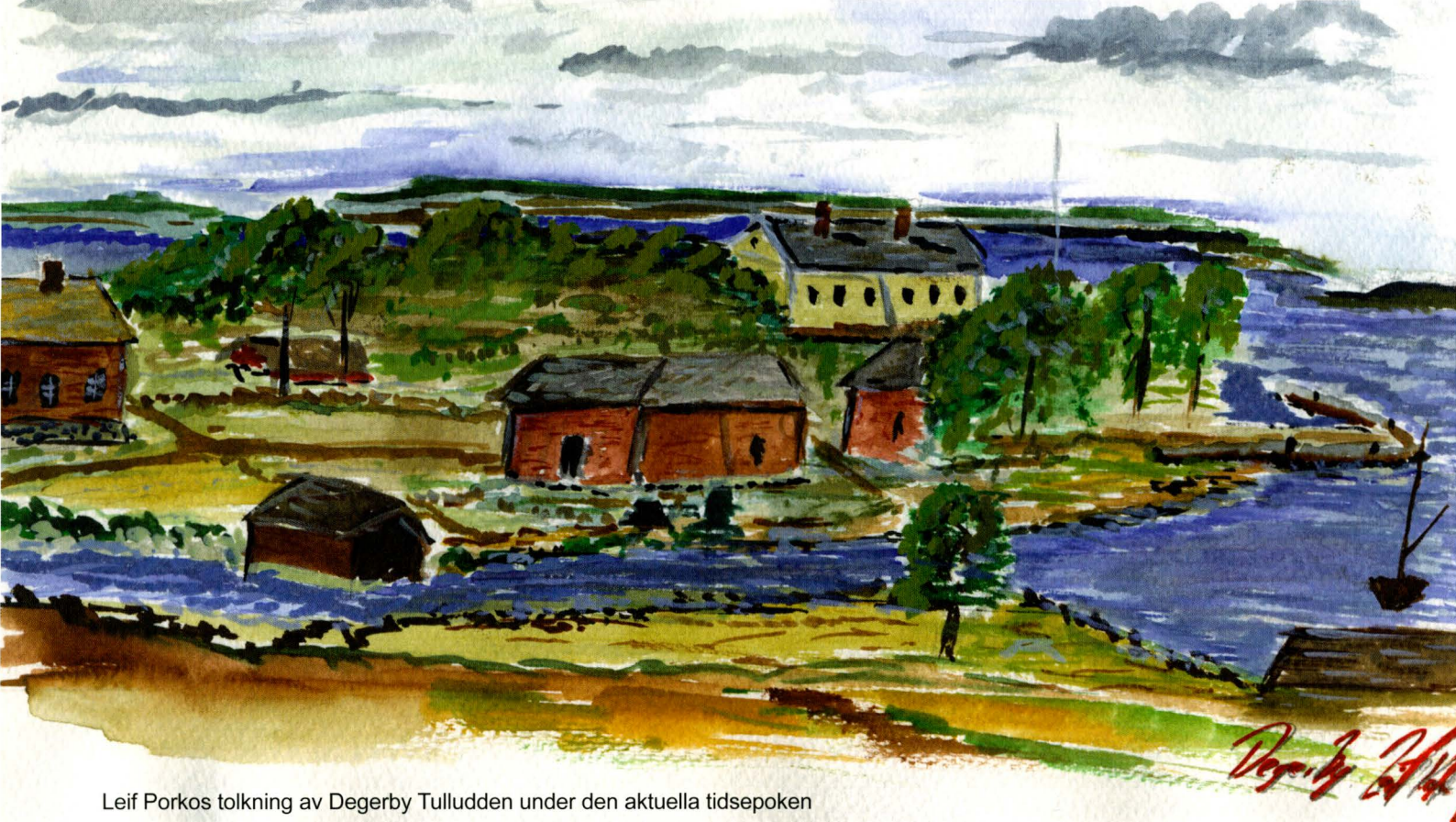
Gammalt och nytt från Föglö 2017

utgiven av Föglö hembygdsförening

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

Leif Porkos tolkning av Degerby Tulludden under den aktuella tidsepok

På ting i Degerby för 200 år sedan

Text: Håkan Skogsjö

*Följ med på en resa i tiden till ett ting i Degerby en vinterdag år 1817.
Just när Tulludden höll på att bebyggas.*

Låt oss packa kappsäcken och förflytta oss bakåt tvåhundra år. Till 1817, en tid präglad av stora omvälvningar.

Några år tidigare hade Ryssland ockuperat hela den östra delen av dåvarande Sverige. Under kriget utkämpades strider också i Föglö. Fredsvillkoren blev hårda. Sverige tvingades avträda Finland och Åland till Ryssland.

Föglöborna hade sedan urminnes tider varit undersåtar till den svenske kungen. Nu härskade istället kejsaren i Sankt Petersburg över dem.

I

Den nya ordningen blev snart påtaglig. En riksgrens uppkom mellan Åland och Sverige och tull inrättades i Flisö. För ett par år sedan hade ett område i Degerby styckats av från böndernas betesmark, den

så kallade Örsands udde. Dit skulle tullen snart flytta.

De första husen höll detta år, 1817, på att uppföras: En rödmålad huvudbyggnad i två våningar, en flygelbyggnad samt ett våg- och packhus. I huvudbyggnaden fanns själva tullkontoret och bostäder, medan flygeln inrymde bod, vedlider och avträden. Om några år, 1821, skulle området kompletteras med en vaktmästarbostad samt en fristående källare i sten.

Därmed hade Tulludden i Degerby fått den karaktär som den fortfarande har. Vaktmästarebostaden blev senare kommunkansli och är numera bibliotek, källaren kallas av många Teckis källare och i packhuset finns Föglö museet.

II

Innan tullkammaren tillkom på 1810-talet såg Degerby ut som vil-

ken bondby som helst. Där fanns fem bondgårdar och några torp och stugor. Gårdarna låg i två grupper: tre uppe vid nuvarande helikopterplattan och två nere vid stranden, där Enighetens gästhem finns. Det myller av hus och gårdar som numera präglar Degerby existerade inte.

Tack vare en karta från 1803 vet vi exakt hur bebyggelsen nere vid stranden såg ut. De två gårdarna låg tätt inpå varandra och gick under det gemensamma namnet Utgård. Den ena var socknens gästgärvärdgård, den andra länsmansgård. Bostadshusen var byggda intill varandra i vinkel. I motsatt vinkel fanns längs ena sidan en gammal stuga och på den andra ett gammalt tingshus. Tillsammans bildade husen en kringbyggd gårdsplan.

Här hölls varje år ting med invånarna i Föglö, Kökar och Sottunga.

Sommaren 2001 dramatiserade hembygdsföreningen några rättsfall i Urtima ting i fruntimmersveckan 1757. Domaren var landshövding Liljeberg (Pekka Sonck) Länsmän Petter Ljungberg (Gustav Eriksson) och som nämndemän fungerade Eyolf Nordas, Erik Nordblom, Per-Erik Eriksson och Tenho Warttiainen.

Sinikka Warttiainen spelar gästgiverivärddinnan Eva-Maria Flodin och Birgit Dahlgren rollen som Augusta. Hennes son Anders Jan från Kökar gestaltas av Andreas Nyberg

Brottslingar fick sina straff, tvister avgjordes och allehanda gemensamma angelägenheter dryftades.

III

Tingen leddes av häradshövdingen på Åland. Han bodde på Jomala gård, men befann sig för det mesta på resa mellan Ålands åtta tingslag.

Till Degerby kom han regelbundet. En gång om året för att hålla ordinarie ting, oftast mitt i vintern när vädret var som kallast och isarna förhoppningsvis bar. Dessutom vanligtvis ytterligare några gånger varje år för att hålla urtima ting i brådskande ärenden.

Men häradshövdingen hade klagat på det förfallna tingshuset. Det var så kallt vintertid att det skadade hans hälsa.

När kronolänsmän Johan Anders Klenberg för ett tiotal år sedan, omkring 1805–06, lät flytta hela länsmansegården till en ny tomt, strax sydost om den gamla, uppförde han samtidigt ett nytt tingshus för egna medel. I gengäld fick han en årlig avgift från varje bonde i tingslaget.

Det nya tingshuset byggdes nära stranden med långsidan mot vattnet. Det står fortfarande kvar och fungerar sedan länge som Utgårdens ena bostadshus (numera obott).

IV

Måndag morgon den 10 februari 1817, tinget ska snart börja. Prä-

terna hade i höstas kungjort datumet från predikstolarna i tingslagets tre kyrkor.

Vi anar liv och rörelse kring tingshuset, samspråk och skratt, många träffar vänner och släktingar som de inte sett på länge. För Kökarborna hade resan varit en strapats, mer än tre mil över land och vatten. Vintern var inte särskilt kall, ingen is låg på de större fjärdarna.

Säkert begav sig många till ud-den några hundra meter söderut för att se arbetet med de nya tullhusen. Vart skulle detta leda? Än hade Föglöborna inte märkt så mycket av riksgränsen, men oron fanns där.

Stockholm – nu på andra sidan gränsen – var deras köpstad. Där sålde de strömming, fjällfisk, ved, ost och kreatur och köpte spannmål, salt, hampa, tjära och järn.

Utan handeln klarade de sig inte.

V

Domare vid tinget var Georg von Knorring, en jurist från Åbo som om några veckor skulle fylla trettio.

Han hade ännu ingen ordinarie tjänst, men hade varit tillförordnad på Åland ett par års tid och hunnit bli van vid de eviga resorna.

Sitt bröllop lyckades han för ett år sedan klara av mellan två ordinarie ting. Han avslutade i Kumlinge på eftermiddagen den 24 februari 1816, den 27 skedde vigseln i Åbo och på morgonen den 4 mars var

han tillbaka på Åland och inledde följande ting i Föglö. Då hade han rest över tjugo mil genom en vintervit skärgård, sannolikt hela vägen med häst och släde över isarna. Vädret hade länge varit kallt.

Nu bodde hans gravida fru tillfälligt på Jomala gård. Deras första barn väntades inom kort.

VI

Också de tolv nämndemännen var mangrant på plats vid tingshuset denna morgon. De var betrodda och bofasta och väl kunniga om sin ort. Liksom nästan alla bönder vid denna tid saknade de utbildning. De kunde läsa men få hade lärt sig skriva.

Tio nämndemän kom från Föglö och två från Kökar men för tillfället ingen från Sottunga. Yngst var Gustav Flodin från Södergårdens i Degerby, några år äldre än domaren, äldst sextiotvååriga Samuel Johansson från gården Hanna i Finnö i Kökar.

Nämndemännen saknade inte makt. Visserligen fällde den juridiskt skolade domaren för det mesta avgörandet. Men var nämndemännen eniga om ett annat utslag, blev det rättens dom.

De anlätades också i många andra sammanhang. Vid syneförrättningar, bouppteckningar och andra tillfällen när betrodda och ojäviga personer behövdes.

Anna Holmström som pigan Anna Persdotter

Smeden Råbock (Holger Sundblom) förs till fängsligt förvar av länsman-
nen. Håsten Tuteli drog trillan och Erland Jansson agerade körkarl

VII

Lagen påbjöd gudstjänst innan häradstinget. Pastorsadjunkt Herpman var vidtalad och förrättade den på tingsstället. Sedan intog domare och nämnd sina säten i tingssalen. På plats fanns också länsman Klenberg, tingshusets ägare. Han fungerade vid tingen ungefär som en åklagare, annars mest som polis.

von Knorring lyste ting och tingsfrid i den församlade menighetens närvaro. Tingtet var i gång.

Innan de olika målen kunde behandlas, skulle bestämmelser läsas upp "som allmogen å tingtet kungöras böra". Så stadgade lagen. Knorring hade valt ut ett tiotal, som han tydligen funnit lämpliga. Några avsnitt ur Sveriges rikets lag om barnamord och stöld liksom några kungliga förordningar, en från 1743 om budkavlar och en annan från 1793 om fångtransporter. Trots att Åland sedan några år hörde till Ryssland, tillämpades svenska lagar.

Sedan hade dagen hunnit så långt att häradsrätten fick avbryta för middagsmål (eller lunch som vi säger i dag).

VIII

Efter maten avgjordes det första målet. Trettioårige skraddarlärningen Johan Fagersten från Karlby ville bli sockenskraddare i Kökar.

Vid den här tiden var allt företagande reglerat. Vem som helst fick inte bli skraddare var som helst. Landshövdingens fullmakt krävdes

och en sådan erhöles efter ansökan hos häradsrätten, som utredde om en ny skraddare behövdes.

Nämnden och den församlade tingsmenigheten vitsordade att Johan Fagersten brukade uppföra sig anständigt, var kunnig i hantverket och att det rådde brist på skraddare i Kökar. Häradsrätten biföll ansökan.

Sedan fick han själv gå vidare till landshövdingen i Åbo och begära fullmakt. Men det var mer en formsak.

Johan Fagersten kom att verka som skraddare i Karlby till sin död 1861. Han var gift tre gånger, hade många barn och har i dag många efterkommande i Kökar och på andra ställen.

IX

Lite senare steg fångföraren Karl Österman från Sottunga fram. Han berättade att han inte ägde några fångsel och begärde att få köpa ett halsjärn, ett par fotbojor och två par handklovar.

Karl Östermans anhållan är lätt att förstå. Fångföraren ansvarade personligen för att fångar inte rymde under transporten. Om så skedde skulle han inte bara mista tjänsten utan också straffas med böter, fängelse, arbete eller spö, beroende på hur försumlig han ansågs ha varit.

Allmogen intygade att utrustningen behövdes och häradsrätten godkände ansökan. För att få ut nödvändigt belopp måste han se-

dan vända sig till kronofogden som bodde i Tosarby i Sund. Det var han som hade hand om häradets kassa, pengar som kom från utdömda böter.

På den här tiden delades bötesinkomsterna direkt. Vanligtvis tillföll en del kungen (staten), en annan häradet och en tredje målsäganden. Ibland kunde också kyrkan, de fattiga, lasarettet eller barnhuset få andelar.

Häradets bötesinkomster användes sedan för olika utgifter. Som kunde vara halsjärn åt fångföraren i Sottunga.

X

Tingtet gick in på sin andra dag, den 11 februari 1817.

Kronolänsman Klenberg inledde med att åtal rörande lönnkrögeri. Anklagad var Adolf Flodin, trettioårig son på gästgivargården i Degerby och länsmannens närmaste granne. Flodin hade sålt brännvin till söner och drängar som sedan "övat svalg och dryckenskap samt slagsmål", enligt länsmannen. Värst hade det varit söndagen den 7 augusti 1814.

Adolf Flodin försvarade sig med att han sålt faderns brännvin. Och fadern var gästgivare och hade rätt att sälja. Men två vittnen intygade under ed att sonen hade sålt för egen räkning.

Domen blev 9 rubel 60 kopek silver i böter. Av beloppet skulle kronan erhålla en tredjedel och

länsman Klenberg två tredjedelar. Men eftersom Flodin inte förmådde betala böterna straffades han istället med åtta dagars fängelse vid vatten och bröd. Till Klenbergs förtret anar vi.

Efter faderns död några år senare övertog Adolf Flodin gästgiveriet i Degerby och drev det under många år. Han dog 1870.

XI

Senare under tinget kom det rättsliga efterspelet till en olycka som skett i slutet av juni 1816 i Kökar.

Någon hade satt upp en gunga i Karlby som tjugotvååriga bondsonen Isak Johansson från Finnö roat sig med. Men han tog i så häftigt att han föll ner, olyckligtvis på sjuåriga Mats Petter Carlströms fot som bröts. Fadern fick ta gossen till provinsialläkare Granberg i Godby som förband och bandagerade foten och anvisade hur den skulle vårdas. För det tog han 5 rubel 28 kopek silver.

Isak Johansson försvarade sig med att han bett gossen flytta sig från gungan och därför inte kunde lastas för det som hänt.

Rätten höll inte med utan dömde honom att ersätta kostnaderna för resan, läkaren och rättegången, inalles 10 rubel 48 kopek silver, ett tämligen ansenligt belopp.

Om Mats Petter Carlström fick några men av olyckan är inte känt.

Som vuxen flyttade han till Sverige och bodde med familjen som fiskare på Stora Nassa i Stockholms skärgård till sin död 1880.

XII

Så fortsatte tinget.

Rätten avgjorde tvister om pengar, om gårdsgårdar och om kreatur. Testamenten, bouppteckningar och arvskiften refererades och togs till protokollet. Och lotsen Nordström, som blivit kallad skälm och svinhund, fick sin heder återupprättad när hans vederpart, lotsen Rönnlöf dömdes till böter.

På eftermiddagen den 12 februari 1817 var alla ärenden avklarade. Femtio mål hade avgjorts, vilket var ovanligt få. Året innan hade det varit åttiosju. Tinget slöts, tingsfriden avlystes och rättens ledamöter åtskildes, avslutas protokollet.

För Georg von Knorring följde en lugnare period. Han hade planerat tingen så att nästa skulle hållas först i början av maj i Kumlinge. Så vi får förmoda att han begav sig till Jomala gård där hustrun sannolikt befann sig. I alla fall var det där som hon födde parets första barn, dottern Amalia Sofia Charlotta, den 4 mars 1817.

Hon skulle följas av ytterligare fem innan Georg von Knorring avled i Åbo 1826 av lungdot (tuberkulos), endast trettioåttio år gammal. Då hade redan två av barnen dött

medan äldsta dottern, hon som föddes i Jomala, avled ett par år efter fadern av strypsjuka (difteri), elva år gammal.

XIII

Tingen fortsatte att hållas i tingshuset hos länsman Klenberg in på 1830-talet.

När en ny jordebok för Åland upprättades 1830 bestämdes att namn skulle noteras på alla hemman. Länsmansgården och gästgivargården i Degerby, de två gårdar som låg nere vid sjön, hade båda sedan 1600-talet kallats Utgård. Men varken Klenberg eller hans granne Adolf Flodin – som Klenberg skickat i fängelse på vatten och bröd – lät anteckna detta namn.

Klenberg bestämde sig istället för Surutoin, medan Flodin valde Säkerheten. Båda mycket udda. Nästan alla andra gårdar på Åland antecknades med namn som Västergård och Pellas.

Surutoin hade varit en känd förlustelsepark i Åbo, som försvann i samband med stadsbranden 1827, medan Säkerheten troligen var inspirerat av att ordet också hade betydelsen 'sorglöshet'.

XIV

Vid tinget den 28 mars 1832 utkämpades en sista batalj mellan den då före detta kronolänsman Klenberg och Adolf Flodin. Den gäll-

Också byggnaderna på Utgård har fungerat som länsmans- och tingsgård. Karaktärshuset mot sjön är Klenbergs tingshus. Fotot tillhör Torbjörn Dahlgren

Interiörbild från Utgårds med tidstypiska inomhussysslor. Karlarna bygger nät och kvinnfolken handarbetar. Foto tillhör Torbjörn Dahlgren

Utgårds strand mot Spetalsund. Tillhör Torbjörn Dahlgren

Byggnaden i bakgrunden kallades Skansen och stod tidigare på Utgårds gårdstun. Den flyttades senare till Hasseludden. Foto ur Torbjörn Dahlgrens album

de var tingen skulle hållas.

Klenbergs avgift för sitt tingshus hade varit två kappar råg årligen från varje hemman i tingslaget. Nu erbjöd Flodin lämpliga utrymmen för bara en kappe och lockade med extra bekvämligheter för nämndemännen som dessutom skulle vara befriade från avgiften.

Flirten med nämndemännen gick hem. Häradsrätten bestämde att tingen i fortsättningen skulle hållas på gästgivargården hos Adolf Flodin. Första gången det skedde var vid ett urtima ting den 4 juni 1832.

Klenberg, nybliven änkling, tog synbarligen illa vid sig. I slutet av samma månad sålde han länsmansgården till en bonde från Vessingsboda i Lemland vid namn Olof Mattsson för 3000 riksdaler svenska riksgäldssedlar.

Några veckor senare dog han av "bröstfeber".

XV

De två annorlunda hemmansnamnen Surutoin och Säkerheten blev inte långlivade.

Snart återfick före detta Klenbergs gård Surutoin det gamla namnet Utgård som den sedan dess har behållit, medan Adolf Flodins Säkerheten, som blev tingsplats 1832, istället började kallas Enigheten. Förmodligen ligger gårdens funktion som tingsställe bakom namnet. Vad skulle ske på ett ting? Jo, tvister skulle slitas och enighet uppnås.

Redan på 1840-talet var de nya namnen i bruk, enligt kyrkboken.

Enigheten kom att fungera som tingsplats i över hundra år. Sista gången ting hölls där var 1944.

Numera fungerar gården som gästhem.

Och därmed är vi hemma igen från vår resa tvåhundra år bakåt i tiden.

Källor avsnitt för avsnitt

- I. Skogsjö 2009 sid. I:314; Finska brandförsäkringskassan, försäkringshandlingar för år 1824 (25, no 286).
II. Mantalslängder 1805 och 1810; kartor (se källförteckningen); Skogsjö 2009 I:228 ff; Eklund 1988 sid. 123 ff.
III. Bertell 1981; Ålands domböcker (1816–17 med flera år); Eklund 1988 sid. 123 ff.
IV. Ålands dombok 10 febr 1817 (inledningen); Sveriges rikes lag 1734, rättegångsbalken 2:2; Moberg 2016 (1816–17); Skogsjö 2010 sid. 87.
V. Elgenstierna 1928 sp. 209; Ålands dombok 1816; Moberg 2016 (1815–16).
VI. Ålands dombok 10 febr 1816 (inledningen); Sveriges rikes lag 1734, rättegångsbalken 23:2, jordabalken 14:1 och byggningsbalken 9:1, 13:4 och 25:15.
VII. Sveriges rikes lag 1734, rättegångsbalken 2:2–3; Ålands dombok 10 febr 1817 (inledningen).
VIII. Ålands dombok 10 febr 1817 § 1; Kökar kyrkoarkiv (kommunionlängder).
IX. Ålands dombok 10 febr 1817 § 5 samt saköreslängden.
X. Ålands dombok 11 febr 1817 § 9; Skogsjö 2009 sid. I:275.
XI. Ålands dombok 11 febr 1817 § 13; Möja kyrkoarkiv (husförhörslängder).
XII. Ålands dombok 10–12 febr 1817; Jomala kyrkoarkiv (födelsebok 1817); Elgenstierna 1928 sp. 209; Åbo svenska församlings kyrkoarkiv (dödbok 1826 och 1828).
XIII. Eklund 1988 sid. 128; Skogsjö 2009 sid. I:230 och I:272; Svenska akademiens ordbok (ordet 'säkerhet').
XIV. Ålands dombok 28 mars 1832 § 22; Ålands dombok 4 juni 1832; Ålands häradsrätt lagfartsprotokoll 29 mars 1833 § 2; Föglö kyrkoarkiv (dödbok 1832).
XV. Skogsjö 2009 sid. I:230 och I:272.

Källförteckning

Otryckta källor

Kartor

- 1773: Adolf Robert Helledays karta över Degerby ägor. Riksarkivet i Helsingfors. – Kartan tryckt i Skogsjö 2009 sid. I:207–08 och i Eklund 1988 sid. 116.
1803: Nils Dahléns karta över Degerby Utgårds tomter. Landskapsarkivet i Mariehamn. – Kartan tryckt i Eklund 1988 sid. 124.
1887: Walter Nohrströms karta över Degerby (som bygger på en karta av Nils Dahlé från 1813–14). Landskapsarkivet i Mariehamn.

Riksarkivet, Helsingfors
Finska brandförsäkringskassan.
Mantalslängder för Åland.

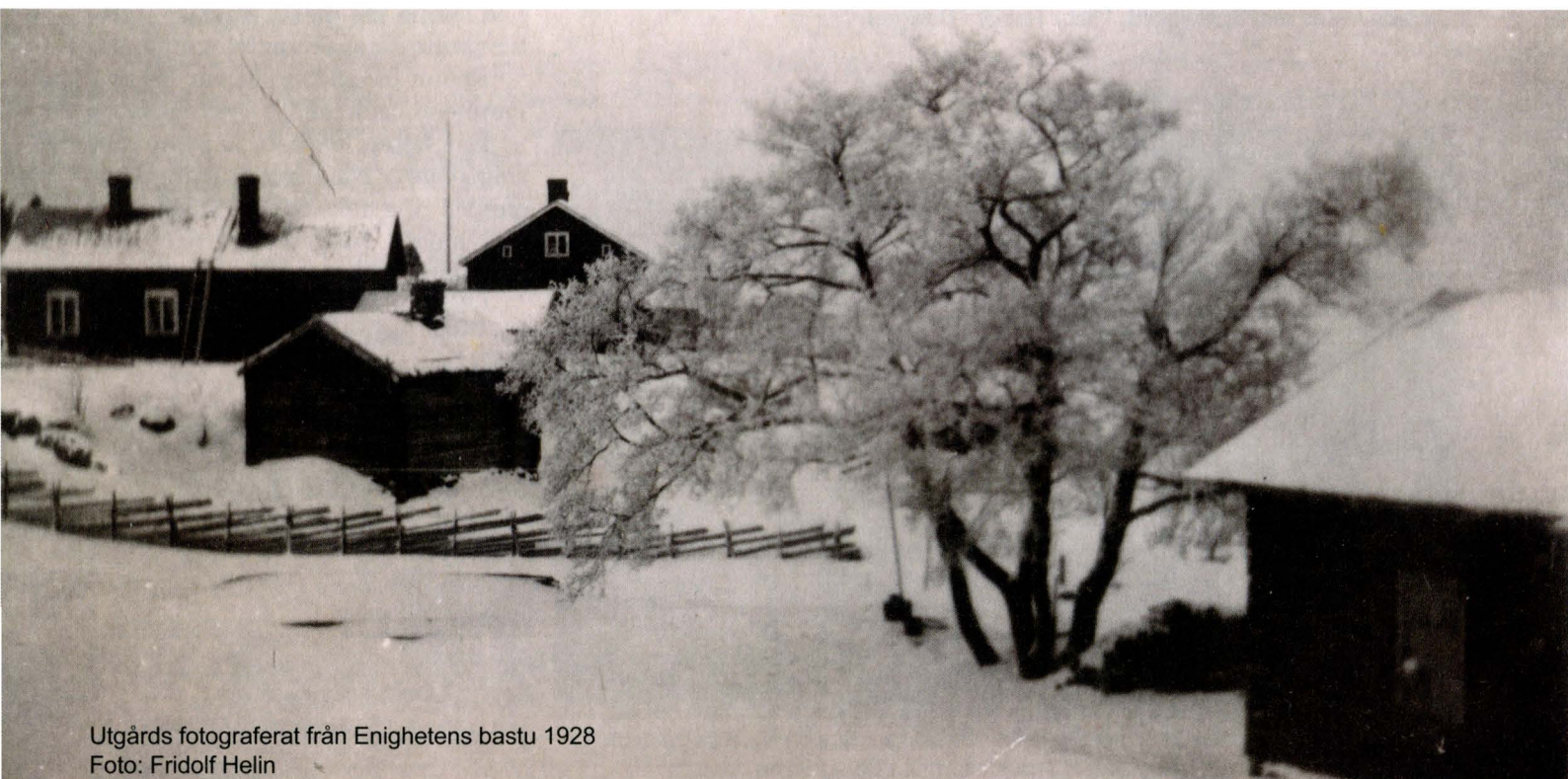
Landskapsarkivet, Mariehamn
Ålands häradsrätt, domböcker och
lagfartsprotokoll.
Föglö kyrkoarkiv.
Jomala kyrkoarkiv.
Kökar kyrkoarkiv.

Landsarkivet, Åbo
Åbo svenska församlings kyrko-
arkiv.

Stadsarkivet, Stockholm
Möja kyrkoarkiv.

Tryckta källor

- Bertell, Erik 1981: »Jomala gård, domarsäte i Ålands domsaga.» Festskrift tillägnad Matts Dreijer på hans 80-årsdag 31.01.1981. Mariehamn.
Eklund, Klas 1988: »Enigheten. Tingsplats och gästgivargård i Degerby.» Föglö, del II, utgiven av Föglö kommun. Mariehamn.
Elgenstierna, Gustaf 1928: Den introducerade svenska adelns ättartavlor, del IV. Stockholm.
Moberg, Anders 2016: Temperaturuppgifter för Stockholm åren 1756–2015 hämtade från SMHI:s webbplats (www.smhi.se), filen stockholm_daily_mean_temperature_1756_2014.txt, daterad 2016-01-24.
Skogsjö, Håkan 2009. Familjer och gårdar i Föglö. Mariehamn.
Skogsjö, Håkan 2010: Ett svunnet Åland. Mariehamn.
Sveriges rikes lag. Gillad och antagen på riksdagen år 1734. – En utgåva från 1780 har använts, återutgiven i faksimil 1984 av Institutet för rättshistorisk forskning.

Utgårds fotograferat från Enighetens bastu 1928
Foto: Fridolf Helin